

О.В. Глушок

ЕВОЛЮЦІЯ ФОРТИФІКАЦІЇ НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ ПІД ВПЛИВОМ ЗМІН У ТАКТИЦІ ОБЛОГИ (XV—XVII ст.) —

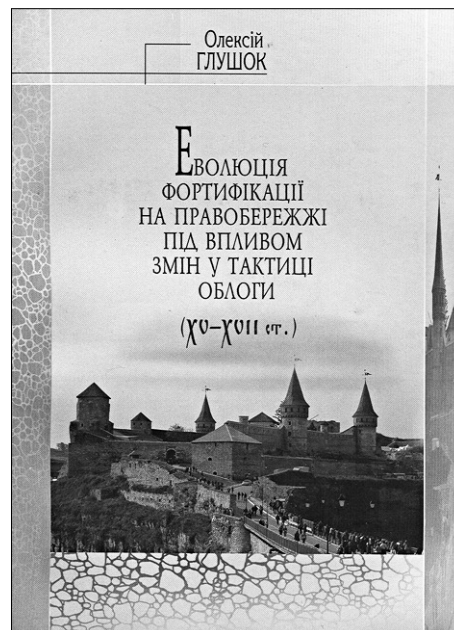
К.: Унів. вид-во «ПУЛЬСАРИ», 2009. —
124 с., 90 рис., 2 мати.

Варто почати з вибачення. Понад рік тому, коли до моїх рук потрапила книжка молодого українського дослідника фортифікації, аспіранта історичного факультету Київського національного університету ім. Т. Шевченка Олексія Глушка (1985—2008), видана після його передчасної смерті колегами та друзями, відразу виникло бажання написати про неї. І сам факт появи цієї непересічної роботи, і трагічна доля її автора не могли лишити мене байдужою. Але тоді, на жаль, я не завершила розпочату після прочитання праці рецензію. Лише зараз, повернувшись до написаного тексту, зрозуміла, що він мене не задовольняє: вихід за цей час кількох книг, присвячених фортифікаціям України (зокрема відомих авторів), змусив говорити про цю роботу в іншому ціннісному вимірі. Невелика за обсягом, але містка за проблематикою, ця книжка для мене сигналізує появу й водночас — трагічну втрату молодого, ерудованого й фанатично відданого своїй справі вченого, якого чекала українська наука, що вивчає історію військової архітектури.

Фортифікація України належить до найскладніших дослідницьких категорій. Об'єкти оборонного будівництва, чимала частина яких перебуває в руїнах, характеризуються здебільшого поганим станом збереженості первинного вигляду, важкодоступністю для натурального вивчення, відносно бідною джерельною базою. Відтак, попри надзвичайну популярність в Україні замків і фортець, через значну фізичну, часову та інтелектуальну «затратність», якої вимагає проведення ґрунтовних натурних, джерелознавчих і аналітичних досліджень, за тему фортифікацій як серйозної наукової категорії здебільшого не беруться. Чимало книжок,

© О.А. ПЛАМЕНИЦЬКА, 2013

присвячених цій темі й опублікованих в останнє десятиріччя (частина яких має гриф «наукових видань»), де-факто належать до науково-популярного жанру, обмежуючись більш-менш розлогим ілюстративним рядом і акумулюючи відому описово-фактографічну інформацію.

На превеликий жаль, Україна ще не дочекалась аналітичної праці концептуального характеру, присвяченої архітектурній фортифікації як явищу на стику наук — військової топографії, тактики облоги та штурму укріплень, теорії урбаністики, інженерного та архітектурного мистецтва, будівельної техніки. Поява такої роботи стала б доволі амбітним (в позитивному сенсі) проектом. Адже на кожному етапі розвитку науки можна зробити спробу аналітичного узагальнення її стану і проблема-

тизації подальших досліджень. Все залежить від особистості вченого, чіткості поставленої мети, а також правильності обраного дослідницького інструментарію.

У заголовок рецензованої праці винесено тему еволюції фортифікації Правобережної України XV—XVII ст. під впливом змін у тактиці облоги. Вже сама назва роботи свідчить про концептуальну постановку проблеми вивчення фортифікації як багатоаспектного явища, чого нині бракує багатьом значним за обсягом виданням. Період, окреслений у заголовку роботи, надзвичайно складний тим, що саме в цей час на українських землях під впливом зовнішніх імпульсів розвитку *architectura militaris*, які надходили із Західної Європи, а разом з цим у стресових умовах періодичних татарських вторгнень з південного сходу, буквально «на ходу» реагуючи на виклики, пред'явлені далекобійною артилерією пізньосередньовічному оборонному будівництву, відбувалося переосмислення засад військової архітектури та модернізація оборонних укріплень — від поодиноких замків до систем міських укріплень. Цей період у вітчизняній науці є білою плямою, яку дотепер ніхто не наважувався заповнити.

У книжці опубліковано три роботи Олексія Глушка, написані в 2006—2008 рр. Різні за методичною спрямованістю, вони розкривають уже цілком сформований і зрілий дослідницький інструментарій роботи молодого вченого.

Стаття «Давньоруська кераміка з розкопок у Старокостянтинові», написана 2006 р., свідчить про володіння автором методикою натурних археологічних досліджень як засобу вивчення історико-топографічного контексту розвитку фортифікації. Такий підхід свідчить про фахову зрілість, відсутність «історіографічної» поверховості у вивченні фортифікації та готовність до копіткої роботи зі значним масивом археологічних артефактів на архітектурних об'єктах, яка зазвичай відтермінує остаточні дослідницькі висновки, але водночас цементує їх фактажем. Таким «затратним» шляхом вивчення фортифікації йдуть одиниці — ті, хто обирають серйозну проблему, бачать кінцеву мету і не женуться за швидким результатом. Гадаю, що саме усвідомлення наукової ефективності такого шляху привело Олексія Глушка до аспірантури з темою, присвяченою архітектурній фортифікації, але за спеціальністю «археологія».

Основна за обсягом праця, яка стала «ядром» книги та дала їй назву — магістерська робота, написана 2007 р. 22-річним О. Глушком,

не сприймається як студентська, претендуючи на серйозну заявку дослідження масштабної наукової проблеми — генези і еволюції системи бастионних фортифікацій в Україні від зародження наприкінці XV ст. до занепаду наприкінці XVIII ст. Праця свідчить про вільне володіння автором засобами теоретичних досліджень і професійне оперування термінологією військової архітектури. Список історико-літературних джерел дає вичерпне уявлення про принцип відбору літератури предмету: автора цікавлять лише ґрунтовні наукові статті й монографії, а їх вибір свідчить про широку обізнаність молодого дослідника з кращими, знаковими розробками вітчизняних і зарубіжних вчених. Але головне, що підкупує в цій роботі, — розгляд укріплень Західної України на тлі загальноєвропейських тенденцій розвитку фортифікації в широкому хронологічному й територіальному діапазоні, а водночас на пограниччі історії, археології, історії архітектури та військової справи.

Аналізу еволюції фортифікації на теренах України передуює нарис, в якому розкрито причини і характер зміни ідеології оборонного будівництва в Європі у зв'язку з військово-інженерними новаціями та запровадженням далекобійної артилерії. Характеризуються стадії розвитку бастионної системи укріплень та основні європейські фортифікаційні школи, які в ранньомодерний час справили вплив на оборонне будівництво в Україні. Окреслюючи історичні умови, які викликали зміну концепції формування оборонних систем, автор розглядає дві послідовні еволюційні фази — період бастейових замків (друга половина XV — XVI ст.) та період бастионів (XVII — кінець XVIII ст.). На прикладах замків Язлівця, Сидорова, Бучача, Теревовлі О. Глушок приділяє увагу реконструкції типово середньовічних за принципами оборони замків шляхом включення в їхню структуру бастей і пунтоне — оборонних споруд нового, перехідного типу. В окрему групу він виділяє кілька подільських замків у плані чотирикутника з наріжними п'ятикутними фланкуючими баштами (замки в Сутківцях, Золотому Поточі, Рихті, Скалаті), вважаючи варіантом цієї схеми чотирикутні замки з шестигранными (Кривче) та круглими (Микулинці) баштами.

Основний розділ роботи присвячений кількісно невеликій групі бастионних фортифікацій, які репрезентовані замками й міськими укріпленнями в Олиці, Вишнівці, Бродах, Барі, Окопах, Бережанах, Жовкві, Станісла-

ві, Львові. О. Глушок розглядає три групи бастіонних укріплень — магнатські замки, державні фортеці й міські укріплення. У спорудженні двох останніх груп, на думку автора, виразно домінували засади староголландської школи, поширення якої диктувалося передусім економічними вигодами. Відчутний вплив, завдяки діяльності європейських фортифікаторів, виявили також новоіталійська та французька школи. Важливим висновком роботи є обґрунтоване розглядом групи фортифікацій XVII—XVIII ст. твердження, що процес впровадження від кінця XVI ст. укріплень бастіонної системи, пік якого досяг у 20—30-х роках XVII ст., не набув такого масштабу, як зведення баштово-стінових і бастейових замків, які традиційно продовжували функціонувати і навіть будуватися в XVII ст.

Цей певний «анакронізм» став характерною ознакою оборонного будівництва зокрема Поділля, яке становлячи буферну зону між Європою та Сходом і перманентно знаходячись на військовому кордоні, змушене було використовувати наявний фортифікаційний потенціал, не маючи можливості для проведення його ґрунтовних концептуальних реконструкцій. Історія розвитку й занепаду укріплень столиці Поділля Кам'янця яскраво підтверджує цей висновок.

Принципово важливим моментом праці О. Глушка є «ефект присутності» автора в кожному об'єкті: текст насичений зауваженнями й спостереженнями, які переконують, що він не лише вивчав замки та фортеці за літературою, але сам обстежив переважну більшість із них. Ілюстративний блок роботи, який включає історичні зображення, матеріали обмірної фіксації, численні реконструкції та проекти реставрації замків з теренів України та Польщі свідчить, що дослідник прискіпливо вивчав іконографію окремих об'єктів на рівні аналізу

не лише локальних особливостей, але й значних фортифікаційних явищ. Все це свідчить про потенціал роботи, яка мала всі шанси розгорнутись у формат дисертаційного дослідження високої наукової якості.

Третя праця, що ввійшла до книжки (стаття 2008 р. «Бастіонні укріплення Правобережжя XVI—XVII ст.: спроба типології»), ілюструє підготовленість О. Глушка для переходу на рівень узагальнень і типологізації. Стаття є першою, наскільки мені відомо, типологічною класифікацією бастіонних замків України з аналізом характеру впливів західноєвропейських фортифікаційних шкіл на розвиток ранньомодерних укріплень протобастіонного та бастіонного типу. Свої висновки автор ілюструє переконливими прикладами.

Складність фортифікації як дослідницької теми полягає в її інтегральності як наукового явища. Відтак, потрібна, крім загальної ерудованості в суміжних сферах, певна дослідницька «хватка» — вміння визначати для кожного об'єкта специфічні, притаманні лише його історичному й будівельному розвитку параметри наукового пошуку, які дадуть найбільш ефективний результат. У свої 23 роки молодий науковець використовував цей принцип, безумовно, на рівні інтуїції (яка належить до найефективніших інструментів дослідника!): він ввів до наукового обігу різні категорії інформації, що в сукупності дозволило дати визначення й оцінку важливого та малодослідженого явища. Зазвичай такі навички набуваються роками, і мимоволі розумієш — Олексій Глушок мав непересічні здібності дослідника, які даються Богом.

...В науку приходять багато молодих дослідників, але лише незначна їх частина залишається в ній. Олексій Глушок уже залишився в науці. Назавжди.

О.А. ПЛАМЕНИЦЬКА